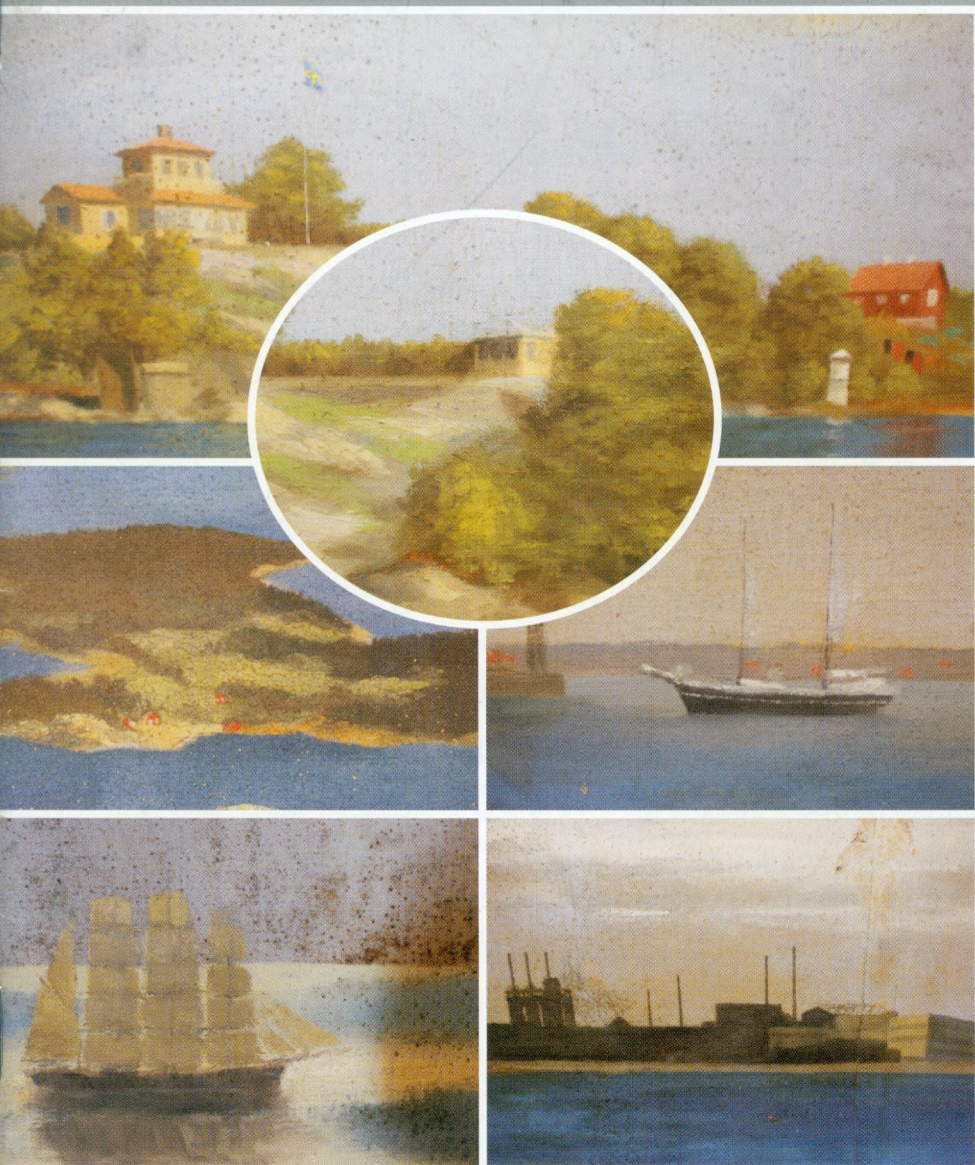

OXELÖ *bygden*

Årgång 21/2011

Årsskrift för Oxelösunds Hembygdsförening

Oxelösunds hembygdsförening

Bildad 1977

Ansluten till Södermanlands Hembygdsförbund

Styrelse

Sammanställande Björn Jägvald

Sekreterare: Marie Arnstein

Kassör: Allan Fagerlund

Postmottagare/vice sekreterare Christer Marklund

Ledamöter Anne-Marie Hermelin

Liz Brådhe

Birgit Wärn

Grupper

Ledare för Skärgårdsgruppen Rune Forsman

Ledare för Torpgruppen Arne Gustavsson

Redaktör för Oxelöbygden Karin Främling

Medlemsantal 2011-01-01 205 personer

Medlemsavgift 100 kr per person eller 150 kr för familj

Bankgiro 5365-3572

Kalender oxelotorg.blogspot.com

e-postadress oxelo.hembygd@gmail.com

Postadress Oxelösunds hembygdsförening

Gamla Oxelösundsvägen 23

613 31 Oxelösund

OxelöBygden

2011

Innehållsförteckning

sida

2	Oxelösund vid 1900-talets början
3	Föreningslokalen
4	Lusthuset med målningarna
6	Julfirande med grisen Fridolf Cylinder
8	Constantia - en vital 103-åring
11	Det är så grönt i Gamla Oxelösund
13	Torpet som blev med en allé
16	Oxelö Skans
21	Kanalvandring vid fiskebryggan och sjöbodarna
23	Torpet Brasstorp under Stjärnholm
25	Torpgruppen dokumenterar det som försvann
27	Oxelösunds lokstallar

Redaktör: Karin Främling

Oseum/Bildarkiv: Karin Granrot-Ringshagen

Omslag: Takbilder från Lusthuset, Foto: Inger Midell

Layout: Allan Fagerlund

Tryck: Österbergs Tryckeri AB

Oxelösund vid 1900-talets början

Ett föreningslivets Klondike

Oxelösunds samhälle ingick före 1900-talet i dåvarande Nikolai socken, vilken omfattade en del av den angränsande landsbygden kring Nyköping. År 1900 blev Oxelösund municipalsamhälle med ett invånarantal på cirka 1200 personer, den totala folkmängden i socknen uppgick till 3375 personer.

Municipalsamhället blev en tätortsbildning med egen beskattning och beslutsrätt. Ett flertal föreningar och organisationer uppstod så gott som genast i det expanderande industrisamhället och det blev ett stort behov av samlingslokaler för dessa. Oxelösunds Godtemplares byggnadsförening uppgjorde slag i saken och med olika hjälpinsatser kunde föreningslokalen invigas 1901 på den plats vid Föreningsgatan där fastigheten alltjämt ligger – nu med en annan funktion. 1918 blev närmaste granne D-skolan, som än idag ingår i kommunens skolbestånd.

Och vad allt föreningslokalen fylldes med! Många äldre Oxelösundare kan med glädje minnas otaliga upplevelser av teater, sång, dans, fackföreningsmöten mm under alla åren fram till 1967, då Filadelfiakyrkan övertog fastigheten. Folkets hus, invigt 1956, blev därefter invånarnas egen samlingsplats för nöjen, politiska möten, fackföreningsarbete osv.

Intresset för Föreningsgården blev genast mycket stort allteftersom behovet uppstod hos den växande skaran av bland andra fackföreningar, däribland Hamnarbetarna, Stenarbetarna, Tunnbindarna, Järnvägsmanna, Metall, Gjutarna och Fabriks. Ja, listan kan göras lång, vilket vittnar om den ökande politiska medvetenheten i det alltmer växande samhället. I Föreningsgården samlades också nykterhetsorganisationer som Blå Bandet, logen Templet, Oxelö Skans och Havets Ros. I fastigheten skapades till allas glädje förutsättningar för filmvisning – på två rullar – danser och teaterföreställningar, klubbester vid jul och andra tillfällen. Kök och några sammanträdesrum bidrog till allas trivsel liksom den stora samlingssalen.

Tiden går fort och många är de människor som med samhällets stöd har engagerat sig i ett föreningsliv som gagnat ortens utveckling under gott och väl 110 år. Allas tack går till entusiasterna och eldsjälarna, deras insatser är guld värda – som i Klondike!

Karin Främling

Föreningslokalen

Bild och text från Oxelösundsarkivet

Föreningslokalen

Huset har haft många aktiviteter under årens lopp, det uppfördes av hamnarbetarnas fackförbund och meningen var att huset skulle användas som förenings- och samlingslokal. När filmen kom fick huset göras om till biograf och var så fram till mitten av 1950-talet då Folkets Hus byggdes.

Efter att ha varit biograf användes huset senare som gymnastiksal för stadens skolor. Bristen på skolsalar gjorde att huset användes som sådan under några år. Huset har använts även som danslokal, cirkus, konsertsal, teater, lokalrevyer. 1968 köptes huset av Filadelfiaförsamlingen och byggdes om till kyrka.

Husen i förgrunden har adressen Föreningsgatan 14 och tillhörde de så kallade Bonnkvarteren.

Källa: Södermanlands Nyheter 1962-08-30, Folket 1968-06-13. Fotograf okänd

Lusthuset med målningarna

Lusthuset med takmålningar utförda 1946

Bläckhornssilhuetten i Gamla Oxelösund är känd och kär för alla orsbor. Ja, huset kallades allmänt för just "Bläckhornet" för att på 1930 - 40-talet omnämnas som "Molanderska villan" efter en av ägarna. Fastighetens rätta beteckning är Solberga och den har stått på den soliga bergknallen sedan 1899.

1955 öppnade Svenska Turistföreningen vandrarsverksamhet i byggnaden liksom i det intilliggande lilla lusthuset, troligen uppfört på doktor J F Molanders tid någon gång under 40-talet.

Otaliga turister har under åren njutit av den fantastiska utsikten över Östersjön. Extra uppskattat var det att bo i den lilla paviljongen, det kostade 1 kr natten. På köpet fick man sova i en veritabel konstsalong. Tak och väggar är vackert dekorerade med anslående vyer av närliggande skärgårdsnatur.

Skaparen av målningarna var konstnären och fotografen Ragnar Denler. Han föddes 1898 i Luleå, då med efternamnet Gustafsson.

Vem var denna Ragnar Denler? Inte mycket är känt om hans uppväxt och tidigare sysselsättningar, men 1941 anställdes han i Nyköping som chef för fotoavdelningen vid flygflottiljen F11. Denler hade redan då erfarenhet som flygfotograf.

1944 startade han Nyköpings Fotografiska Sällskap som dess förste ordförande och året därpå öppnade han sin firma Fototjänst. Samma år lät han uppföra en villa på Ringargränd 4 på öster i Nyköping. I huset inrymdes bostad samt ateljé för fotografering och måleri.

Denler omnämns både som fotograf och konstnär. Firmanamnet blev Ateljéhuset. 1946 avvecklade han sin verksamhet och flyttade till Stockholm som lärare vid en fotoskola där. En anknytning till Nyköping fanns kvar, då Denler kvarstod som ordförande i Fotografiska Sällskapet ännu 1949. Hans fortsatta öden vet vi dock ingenting om trots mycket letande.

Sant är ändå att han anlätades, kanske av dr Molander, för dekoren i det lilla lusthuset. De vackra och inspirerade målningarna av miljön i Gamla Oxelösund, daterade 1946, skapades av en konstnär som måste ha älskat utsikten.

Om någon känner till fler fakta om Ragnar Denler, blir vi i Oxelösunds Hembygdsförening mycket tacksamma för kontakt.

Karin Främling

En av takmålningarna signerad Ragnar Denler.

Foto: Anne-Marie Hermelin

Julfirande med grisen "Fridolf Cylinder"

Jag blev ombedd att berätta om en jul på Hävringe. "Det kan jag inte, för jag har aldrig firat jul där, men be min bror Lars, som är lots och har firat många jular på Hävringe", svarade jag. "Berätta om en jul i Sandviken då", fick jag till svar. Och jag fick två veckor på mig att tänka. Redan nästa dag hade jag Julen med stort "J" klar för mig. Dessutom har jag aldrig börjat julförberedelserna så tidigt.

Krigsvåren 1942 köpte mina föräldrar en griskulting liksom de flesta i Gamla Oxelösund det året. Den döptes till "Fridolf Cylinder" och fick bo i farmors och farfars svinstia, som fanns i segelboden nere vid sjön. Hela familjen hjälpte till att sköta den. Den skulle ju ha mat 4 gånger om dagen, gröpe eller kokt potatis och familjens rester och det mesta av, som det heter idag, komposterbart. Stian skulle städas. Fridolf skulle ha sällskap så han blev tam.

Röda Villan hade rekvirerats till luftbevakningsförläggning och där blev mycket matrester, som Fridolf matades med, så han blev mycket fet. Grisen lyckades haka av haspen på luckan och smita ut. En dag när mamma lyckats fånga in den mötte hon ett par luftbevakare, som frågade: "Är fru Sandin ute och går med grisen." "Nej", svarade mamma, "det är snarare grisen, som är ute och går med mig." Hon hade lärt sej att grisar vill helst gå åt motsatt håll, än vad man önskar, så hon måste mota bort den, för att den skulle gå hem.

Mina syskon och jag minns mornar, då vi väcktes innan skoldags och ombads leta upp Fridolf, som var på rymmen. Man ringde förläggningen, som bad vakterna i Lotstornet, som ju hade utsikt över hela byn, att se efter var Fridolf kunde finnas. Eftersom många i Gamla Oxelösund hade gris detta år, var det kanske sällskap han var ute efter? Alla hade namn. Flodmans hette Sickan, efter Sickan Carlsson, för den var så söt. Vi badade grisen! Hela familjen stod i en ring runt den, pappa i mitten med panelborste på skaft och pyts med såpvatten, och försökte nå att skrubba den.

Strax innan jul skulle den då slaktas. Ena skinkan och en del annat fläsk röktes, mycket saltades och en hel del konserverade mamma. Ejvor

Appelqvist berättar att man hängde den rökta skinkan i särskild linnesäck i källaren, då höll den sej ända till sommaren.

Vi gjorde korv och köttbullar på kanin och fläsk, som vi tyckte var de godaste vi någonsin ätit. Trots att "Kanina" också var en kär lekkamrat smakade köttet oss mycket bra. Buffén, som den julen dukades upp i matsalen glömmes vi aldrig. Grishuvudet med rött äpple i munnen är ett av alla synminnen. Den rökta skinkan och alla rätter mamma gjort av fläsket. Grisfötterna var väl det enda som inte väckte någon förtjusning. Inlagd sill, flera strömmingsrätter, pappas rökta ål och böckling, mammas inkokta och stekta ål, rödbetssallad och brynt rödkål var vår tradition.

Elementen stängdes av och dörrarna stängdes, så det skulle vara kallt, och det stod dukat hela helgen. "Man fick gå och knapra när man ville", minns min bror, man var ju sugen. Inte för att vi behövde hungra under kriget, tack vare att lotsarna hade fiske och jakt. Men det var ju ransonering, så visst längtade man efter viss mat. Man längtade oftast att pappa skulle komma hem. Han var i den vakten som alltid fick jultjänstgöring på Hävringe, men kunde ju ha tur att få en lotsning och komma hem några timmar. Detta rättades till innan pappa blev pensionär, men mamma talade ofta om, hur få jular de firat tillsammans. Den här julafton kom pappa hem några timmar och bjöd med arbetskamrater, som lotsat från Norrköping, Arkö, Landsort och Häradsskär, på detta julbord.

En julsed var att mormor alltid klädde upp våra Amerikadockor, som vi fått av en syssling. Dem fick man bara leka med på helger. När man kom ner på julaftonsmorgonen satt de i nytvättade och finstrukna kläder och något nysytt, annars låg de på vinden. Vi fick alltid fråga om vi fick ta ner och leka med dem.

Den julen tog maten helt överhanden, så jag minns inte, om firandet i övrigt skilde sig från övriga jular. Julottan i kyrksalen i gamla skolhuset, promenerade vi upp till eller åkte spark, om det var före, och lyssnade till pastor Härberger och sjöng de kära julsalmerna.

Ulla-Britt Ericson

Constantia – en vital 103-åring

Skolsegelfartyget Constantia låter ung som gammal komma ut och prova på hur det är att ”segla för om masten”. Hon är idag ett skolfartyg i ordets bästa bemärkelse, som låter alla som beträder hennes däck att lära sig något. Inte bara om arbetets historia, när vårt lands välstånd byggdes genom transporter med seglande fartyg, utan också om sig själva. Hur det är att leva i en grupp på en liten yta och att tillsammans arbeta för en gemensam sak – att föra fartyget framåt.

Foto: Vanessa McIntosh

Varje år får över 500 ungdomar möjlighet att segla med Constantia. Vår och höst är det skolklasser och ungdomsgrupper i skärgården. Under sommartid genomförs en långsegling för enskilda ungdomar i flera etapper i Östersjön och ibland i Nordsjön. Ofta deltar hon i någon kappsegling så som Nordisk Seglats eller Tall Ships´ Race (TSR). Nordisk Seglats samlar varje år ett gäng nordiska fartyg med ungdomsbesättningar och går i olika banor mellan Norge, Sverige och Danmark. Tall Ships´ Race samlar varje år ett hundratal segelfartyg, allt från stora råseglare till 9 meters segelbåtar. Tävlingsetapperna går ofta i Nordsjön eller Östersjön. Mellan tävlingsbenen samseglar fartygen och byter besättningar med varandra. Hela vitsen med tävlingen är att flera tusen ungdomar från hela världen ska mötas på lika villkor. Constantia är för närvarande det enda fartyg som representerar Sverige i Tall Ships´

Race kontinuerligt. Fartyget är anmält till TSR 2011 från Greenock i Skottland via Lerwick på Shetlandsöarna till Stavanger i Norge och Halmstad. En resa på nästan 6 veckor.

Men det började på ett helt annat sätt. I den danska sjöfartsorten Marstal på Ærø i det sydfynska öhavet byggdes 1908 en liten slätskonert som fick namnet Minde, som betyder minne. Marstal ligger idag långt ifrån allfarvägen men för hundra år sedan innan landsvägarna var utbyggda och maskindrivna transportmedel inte var så vanligt förekommande, låg Marstal centralt med farlederna till Kiel och Lübeck, Stora Bält med flera alldeles i närheten. Danska träfartyg har alltid hållits för god kvalitet och Marstal har fått ge namn till den yppersta kvalitén vad gäller seglande träfartyg, marstallare.

Mindes storasystrar gick på trad på bland annat Newfoundland och Sydamerika. Kapten Rasmussen, som beställt henne, seglade med kol från Stettin, som då låg i Tyskland men idag ligger i Polen, till Köpenhamn. Besättningen bestod av fyra man varav en grabb. Mitt under brinnande första världskrig såldes hon 1916 till Arendal i Norge. Bristen på fartyg var stor i Norge och trots att frakterna betalade sig bra under kriget så betalade normännen bättre. Här sattes en stor Munktellmotor från Eskilstuna in och ett poopdäck och en styrhytt byggdes i aktern. Av riggen blev bara den främre, fock, masten kvar med en lastbom. Hon gick nu från rent segelfartyg till rent motorfartyg. Troligen gick hon på norska kusten i paketfart.

Efter kriget blev det lågkonjunktur och hon såldes till Sverige. Efter några turer hamnade hon i Kalmar där den stora munktellmotorn plockades ur och en mindre tändkulemotor sattes in. Poopdäcket och styrhytten revs och hon återfick en rigg som var något mindre än den hon hade i Danmark. Hon klassades nu som segelfartyg med hjälpmotor. Bland frakterna märktes styckegods som skeppsplåt.

I Kalmar fick hon namnet Per-Olof efter redarens lille son (han lever fortfarande och bor i Figeholm!). Fartyg kan ha mansnamn men ändå kallas för "hon". 1931 såldes hon till Figeholm norr om Oskarshamn. Bland frakterna märktes nu ved och sten. Strax före andra världskriget fick hon nytt namn, Marina, och ny hemmahamn i Pataholm söder om

Mönsterås. Skepparen Folke Eriksson seglade nu fyra säsonger, i hårt minerade vatten och tyska ubåtar som härjade, med salt från Lübeck. Tillgången på brännolja var starkt begränsad. Ned till Tyskland var det ofta massaved, något som användes i kruttillverkningen. Timmernabben, ett stenkast från Pataholm, blev 1943 ny hemmahamn. Här riggades hon ner och fick en styrhytt. Lasterna fortsatte på kusten.

På 50-talet fick hon ny hemmahamn i Drag på Skäggenäset, norr om Kalmar. De nya ägarna satte också in en större maskin. 1961 fick hon nya ägare i Byxelkrok på Öland. De skulle bli de sista som förde henne som lastfartyg. Under 1950- och 60-talet byggdes landsvägarna successivt ut och lastbilarna tog över mer och mer av frakterna. Nya regler för de mindre fartygen gjorde också att lönsamheten gick ner. De sista åren var det bara två man som arbetade ombord med att föra skutan. Säsongen 1967 blev den sista. På våren 1968 såldes hon som fritidsfartyg till några ungdomar i Stockholm. De plockade bort styrhytten och använde fartyget för familjeseglingar i skärgården.

1988 inleddes en ny epok i fartygets historia. Hakon Malmberg köpte henne och döpte om henne till Constantia. Namnet kommer från Dan Anderssons visa om Jungman Jansson. Malmberg inledde en stor renovering av skrovet med målet att hon skulle bli ett seglande skolfartyg. 1996 kunde hon åter föra alla åtta segel, vilket hon inte kunnat sedan 1943. 1995 bildades Stiftelsen Solnaskutan med Malmberg som primus motor. Stiftelsen övertog ägandet och driften. Hemmahamn sedan början av 1990-talet är Solna.

Exteriört är hon nu återställd så nära originalet som möjligt, även om det hela tiden finns saker att utveckla. I det gamla lastrummet finns idag kojor längs skrovsidorna och en rejäl kabyss (kök). Här kan en hel skolklass få plats om de sover skavfötters i de utdragbara kojerna. Föreningen Constantia har sedan 1988 supportat verksamheten. Genom den pågående generationsväxlingen, som verksamheten är inne i, kommer föreningen att få större ansvar för driften. Du kan stödja verksamheten genom att bli medlem.

Peter Rundström

Vill du veta mera finns aktuell information på www.constantia.se

Det är så grönt i Gamla Oxelösund!

Så har det inte alltid varit. I samband med bygget av berggrummen under Gamla Oxelösund skapades stora sår i naturen. De återställdes inte när arbetet var klart och fick ligga utan åtgärder i många år. I samband med de första programmen för att skapa långsiktigt hållbara samhällsmiljöer gavs möjligheter att inom så kallade Agenda 21-projekt genomföra försök med återställning av markområden som skadats vid industri, väg eller andra verksamheter. En av de projekt som genomfördes i Oxelösund var att återställa mark som skadats under industriell verksamhet till fungerande biologiska miljöer både i marken och i luften. Projektet fick namnet Grönstråk i Gamla Oxelösund.

Så här såg det ut 1996 om man från Lotsvägen tittade mot sinterverket. Stora ytor bestående av sprängsten och fyllnadsmassor som begravnade de ängar som tidigare fanns där. De kallades för Lotsängarna.

Gamla Oxelösund, korset Lotsvägen – Stegeluddsvägen 1996

I samband med att fastigheterna Bergshyddan och Grantorpet räddades från rivning under åren 1992 till 1995 bildades ett nätverk av personer och föreningar som kom att kallas Gamla Oxelösundsgruppen. Genom initiativ inom gruppen söktes medel och resurser för ett trädplanterings-

program för att stärka den hårt ansträngda miljön från Gamla Oxelösund in mot Oxelösunds centrum. Motivet till detta var att gröna växande träd har stor kapacitet att binda damm och stoftpartiklar samt har mycket god förmåga att förbättra den jordmån som träden växer i. De förväntade effekterna i miljön beskrevs på följande sätt. ”De omedelbara effekterna är att markytor förvanskade av industriell verksamhet har återställts till fungerande biologiska ytor. Markytorna har avvägs för att få fungerande vattenavrinning och med en utbredning som är följsamt mot det omgivande landskapet. Skadorna i landskapet har reparerats.

Trädplanteringen kommer redan de första åren att ge synliga resultat med en påtaglig lummig grönska. Bindningen av stoft kommer i den takt som buskar och träd utvecklar stora bladytor. Det kommer att ta några år och bladvolymen kommer att öka under många år och sedan kunna vara konstant under förutsättning att gallring och skötsel genomförs enligt uppgjorda planer.” Efter tio år var resultatet som det ser ut på nästa bild.

Gamla Oxelösund, korset Lotsvägen – Stegeluddsvägen 2007

Redovisningen är sammanställd av Christer Marklund och Perry Sörensen. Perry Sörensen har tagit bilderna.

Mera information om Projektet Grönstråk finns på www.oxelotorg.blogspot.com

Torpet som blev med allé

De svenska godsens och herresätena har genom århundraden varit försedda med alléer av olika längd för att understryka gårdens status. Ordet allé lär komma från franskan och betyda ”väg som på båda sidor är omgiven av regelbundet planterade träd”. Alléerna var raka och ledde oftast fram mot mangårdsbyggnaden. I sina glans dagar utgjorde vägarna ett pampigt inslag i landskapsbilden. Men åldern har gjort att många glesnat i trädbeståndet och på en del håll har ena sidans trädbestånd helt enkelt huggits ned, för att vägen skulle ha kunnat breddas och bättre motsvara dagens krav. Så är fallet med Arnö allé.

Även Oxelösunds enda slott, Stjärnholms slott, har varit försett med en allé, varav endast några rester återstår idag. Nämligen framför slottet och dels ute vid den gamla Oxelösundsvägen. Om man läser de Geers nedskrivna historia om Stjärnholm, var det Johan Månsson Silverstjärna som anlade allévägen från början. Han var på godset åren 1638 – 1660. ”Han anlade vägen i räta linjen från slottet och väster ut, över skogsbacken och ängarna”, står där att läsa. När sedan Vilhelm Drakenhielm ägde godset åren 1660 – 1687 lät han fylla samt upphöja den anlagda vägen och plantera en allé med träd hämtade från Holland. Denna allé kom dock inte att gå rätt upp mot slottet, som oftast är vanligt, utan kommer fram från sidan.

I 300 år blev Stjärnholms allé ett begrepp och ett känt inslag i landskapsbilden. Då Stjärnholmsgodset och Nävekvarns Bruk i flera omgångar haft samma ägare, har här säkert mången herrskapsskjuts åkt fram. På en gammal karta finns ett torptecken på norra sidan av vägen, bara 100 meter från där stadsgränsen går idag, benämnt Grindstugan. Där slutade godsets ägor, som förr var omgärdade med staket och med grindar över vägarna. Där skulle väl grindstugornas folk finnas till hands för att öppna när herrskapets skjutsar kom.

När sedan motorvägen Nyköping-Oxelösund byggdes i mitten av 1960-talet var alléns saga all. Vägen fick en annan sträckning, med bro över motorvägen. När sedan Postverket år 2009 bestämde att även vi på kommunens landsbygd skulle ha samma postutdelning som övriga

Oxelösund, måste vi ha en gatuadress. Villaområdet har hetat Palmtorp-området även tidigare och även om nu allén var borta sedan 40 år, tyckte man att Palmtorps allé var ett bra förslag, vilket även vi här uppe tyckte. Så blev det lilla torpet med allé, om än så bara till namnet.

Gården Palmtorp finns med i husförhörlängder redan från 1734, men den kan säkert vara äldre. Den har hela tiden lytt under stjärnholmsgodset som dagsverkstorp och skulle under åren 1908 – 1915 göra 189 dagsverken per år. Arrendeåret omfattade tiden från 14 mars ena året till samma datum nästkommande år. Palmtorp står för 7/40 mantal.

Enligt ett protokoll från Jönåkers, Rönö och Hölebo härads vårting i Jönåker den 9 januari 1928, har förvaltaren på Stjärnholmsgodset, Ernst Åhlund, utfärdat ett skuldebrev på 10 000 kr mot 6% ränta som för in-teckning i lägenheten 7/40 mantal Palmtorp, utskrivet vid Palmtorp den 7 januari 1928. Då friköptes alltså gården från godset och köpare var Klas Erik och Rosita Larsson. De ägde gården fram till mars 1933, då Oskar Vilhelm Gustafsson sökte lagfart på fastigheten. Han brukade den fram till 1945, då den såldes till Gustaf Pettersson som brukade den bara ett år varefter den såldes 1946 till familjen Helge Eriksson från Hattsäter i Nikolai.

Helge Eriksson i färd med vårbruket 1950. Hästarna Monk och Wally är spända framför den 15-pinnade fjäderharven. I bakgrunden villorna Hermansro och Marielund.

Gården var på 8 ha åker och 10 ha skog. Mangårdsbyggnaden var uppförd 1914, ekonomibyggnaderna av okänt datum. Gården födde sex kor, tre ungdjur, två hästar, fyra svin samt 40-talet höns. 1952 köptes gårdens första traktor, en Ferguson-Grålle. Familjen började med trädgårdsodling med växthus och drivbänkar och bedrev torghandel i Oxelösund och Nyköping. Helge gick bort 1966 och hustrun Lilly 1976. Äldste sonen tog över gården och drev den till 2001, då deras barnbarn Kjell Eriksson övertog gården. Åkermarken är idag utarrenderad. Som kuriosa kan nämnas att förr arrenderade Palmtorp av Stjärnholm, idag arrenderar Stjärnholm av Palmtorp.

Text och foto: Karl-Lennart Eriksson

Oxelö Skans

Vi vet att Oxelö skans är från 1600-talet och att den låg på höjden ovanför nuvarande bygdegården. Många har sett en uppförstorad ritning över skansen från 1699, men inte fått någon direkt uppfattning om var den låg i terrängen eller hur den såg ut i verkligheten. Det här är ett försök att svara på dessa frågor och komma närmare en bild av den verkliga skansen.

Överste Lars Hansson, en nyköpingsson, har skrivit en avhandling "Sörmlands kustförsvar under fem sekler" efter sin pensionering 1985 från befattningen som chef för Stockholms Kustartilleriförsvar. I denna avhandling finns en hel del fakta som ligger till grund för denna redovisning.

Lite svensk historia

För att förstå varför kungamakten byggde upp skansar efter kusten, och i synnerhet just Oxelö Skans, måste man känna till lite om vilken situation dessa byggdes i. Oxelösund är nämnt ett antal gånger under medeltiden, bl a Karl Knutsson Bonde (Karl VIII), Gustav I (Vasa) och Gustav II Adolf höll överläggningar på skepp i (Gamla) Oxelösund. Troligen passerade skeppen i "sjögatan" ofta Oxelösund om inte annat så för att finna en skyddad hamn.

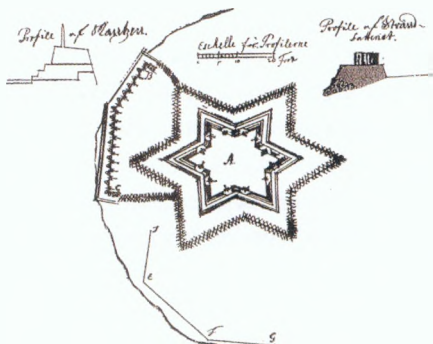
I juli 1511 anklagar riksföreståndaren Svante Nilsson Sture hövitsmannen på Nyköpings hus, Sten Kristiernsson Oxenstierna, för att han inte hindrat danskarna från att "roffa i hans förläning hart inför Nyköpings port" i Oxelösund.

Osämjan med Danmark är konstant år ut och år in. Hertig Karl kröns till kung 1607. Under den här tiden tillkommer den första kända skansen i (Gamla) Oxelösund.

Karl XI blir myndig regent 1672. Nu börjar man se över skärskansarna utmed svenska kusten. Fortifikatören Carl Magnus Stuart, som är Eric Dahlbergs närmaste man inspekterar i Oxelösund och gör upp förslag till en ny skans.

Stuarts första förslag 1675

I en bok om Nicolai socken skriven av Ivar Schnell finns en karta över Stuarts första förslag till en ny skans i (Gamla) Oxelösund. I kartan kan man också se hur Karl IXs var dragen. Den låg ganska nära strandlinjen, ungefär där kajen ligger idag, och sträckte sig i en båge som är betecknad D E F G på kartan. Norriktningen är på kartan åt höger.

Skansen som den byggdes, karta från 1699

I en karta från 1699, lilla kartan, som finns med i Ivar Schnells bok och även i Sörmlandsbygden 1956, ligger texten "Förfallen skantz" och "Krogen" med kartan orienterad med söder uppåt i bild. Skansen sträcker sig över lite drygt halva udden där nuvarande bygdegården ligger. Skansen uppvisar fyra bastioner som är riktade mot sjösidan.

I en karta från 1699, stora kartan, som för övrigt hänger i kommunhuset i Oxelösund och finns med i "Boken om Oxelösund" från 1977, är kartan

orienterad med norr uppåt som på nutida kartor. Här står det bara "Skantz". Här kan man också se att den där inritade skansen har samma form som i den ovan nämnda bilden. Krogen är i lilla kartan ritad som ett gytter av byggnader och skansen har kanske inte rätt proportioner. Bilden är troligen baserad på en skiss på plats och inte tillkommen genom uppmätning eller uppstegning utan bara genom ett synintryck och frihandsteckning.

Skansens uppbyggnad och bestyckning

Skansen var en timrad skans. I besiktningen 1676 sägs att den hade nu upptimrats och linjerna utmed sjön fyllts med stor sten samt palissaderats. En timrad skans utgjordes av stenkista, som stod på en stengrund, och som på utsidan kunde vara beklädd med en sluttande jordvall. De byggnader som finns omkring Bygdegården i dag innehåller mycken stor, huggen sten, som man kan förmoda kommer från den gamla skansen. Särskilt synliga är stenarna i jordkällaren mellan Kristineberg och Bygdegården och i Grantorpets källare i uthuset. Marken på skansudden uppvisar en plåtå vars kant löper från övre (röda) bodarna, vidare strax bakom jordkällaren, förbi Molanderska lusthuset och till Molanderska villan.

Kyrkogården

I den lilla kartan från 1699 finns en "Körckegård" inritad omedelbart invid den norra vallen. Gamla vägen finns också ofullständigt inritad. Vi har hittills trott att kyrkogården måste ha legat i gräsplanen till Bagarstugan, då det förefaller bara vara där som man kunde gräva gravar. Kyrkogården anges vara omgiven av en stenmur i äldre beskrivningar. Rester av den stenmuren kan fortfarande finnas kvar utefter den södra nya stenmuren till Gunnar Karlssons tomt. Kyrkogården har använts som sophög under många år och är idag helt igenväxt av buskar. Den skulle kunna röjas och städas så att den kunde utgöra ett ytterligare minnesmärke i Gamla Oxelösund.

Gravstenen, som är en kalksten, som ligger i gräsmattan till Bagarstugan ligger helt fel om den gamla kyrkogården ligger där vi nu tror. I gravstenen, som är en kalkhäll, är inhugget NES 1710. Det troliga är att en man vid namn Nils Ersson är begravd här 1710. Han kan ha fallit offer för den pest som kom till Stockholm i juli 1710 från Riga och som tog 60 000 liv i Sverige den sommaren.

Ytterligare en gravsten, också den en kalksten, finns troligen i området och består av två delar, där den ena delen ligger vid gaveldörren till Kristineberg och den andra vid dörren till Gregers bod.

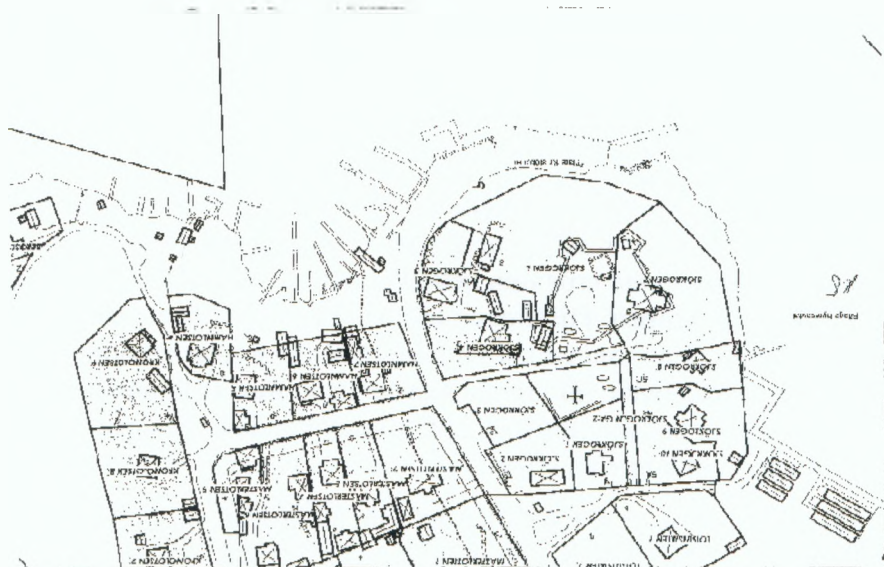
Krogen

Krogen började uppföras 1676 ungefär samtidigt som skansen. Krogen och skansen uppfördes på ägor som tillhörde Stjärnholm, som 1676-1680 ägdes av Anna Maria Silverstierna-Drakenhielm och 1680-1697 av Mårten Lindhielm. Såväl lotsning som krog bekostades av Stjärnholm på den tiden. Den förste krögaren hette Per och var känd från 1686 som arrendator av krogen. Till krogen hörde en brygga i viken nedanför, vilken också finns med på kartan från 1699. Av kartan att döma låg bryggan i förhållande till krogen ganska långt inne i Hamnviken, som på den tiden gick kanske halvvägs upp till nuvarande Lotsvägen. Havsytan 1699 låg 1,2 m högre än i dag.

I lilla kartan från 1699 förefaller det som att krogen varit placerad mellan nordöstra och sydöstra bastionerna. Krogen är ritad som ett gyttje av hus och man kan urskilja tre eller fyra stycken på den kartan. Inget av husen på kartan är ett tvåvåningshus som den nuvarande krogen. Om krogen hade bestått i ett tvåvåningshus före nedbränningen 1719, hade kartritaren säkert ritat ett sådant på lilla kartan 1699. Det var ganska vanligt att man ritade av hus ganska verklighetstroget på kartor från den här tiden. Den nya krogen förefaller således att ha byggts upp på samma plats som den tidigare, men på en ny grund. Här har nog skansen fått släppa till sten till grunden.

Skansen inlagd i dagens karta

I kartan på nästa sida har skansen och kyrkogården lagts in med utgångspunkt från resonemanget ovan. Skansen är markerad med dubbla linjer och kyrkogården är markerad med ett kors.

Kanalvandringen vid fiskebryggan och sjöbodarna

I början av 50-talet blev yrkesfiskarna i Oxelösund uppsagda från sin landningsplats av fisk vid Svanbryggan, då ägaren Oxelösunds Hamn hade behov av egen kajyta. Man vände sig då till Oxelösunds Stad med förfrågan om ett nytt markområde för placeringen av nya fiskehamnen.

Den 30 juli 1954 upprättades så ett upplåtelseavtal mellan Oxelösunds Stads drätselkammare och Oxelösunds Fiskförsäljningslag.

I kontraktet anvisades plats vid befintlig brygga i Femörekanalen.

Muddring av infartsled ombesörjdes och bekostades första gången av staden ensam. Breddning av befintlig brygga ingick i projektet. Material till torkställningar och stolpar till bryggor fick tagas ur stadens skogar.

Minnesanteckningar från samtal med fiskarrepresentant Peter Lundqvist 12 juni 1969: Oxelösunds fiskelag med c:a 20 fiskebåtar byggde brygga och muddrade kanalen omkring 1953-54; Staden anslog 20 000:- till arbetena jämte rätt för fiskarlaget att ta pålar i stadens skogar. Vid färdigställandet fick fiskelaget plats för 22 st skötbåtar.

Sjöbodarna byggdes efter hand.

Hyra för båtplats	11 m	40:-
	9 m	30:-
Hyra för tomt till sjöbod		30:-

Bland berörda fiskare märktes Birger Wahlström, Lennart Zetterlund, Peder Lundqvist, Harry Borg, Hans Hansson, Ejnar Gustafsson, Evert Nyholm, Sixten Vallen, Ingvar Karlsson, Nils-Erik Eriksson, Karl Lindberg med flera.

Historik: Sjöbodarna byggdes av eget anskaffat material. Man kan väl misstänka att så kallade ANA-lådor, d v s den träförstärkning som omslöt billeveranserna till ANA-fabriken, fick utgöra en del av byggnadsmaterialet. Sjöbodarna byggdes i de flesta fall oisolerade med ett litet krypin med plats för ett bord och några stolar. Efter ett dramatiskt dygn på havet med manuell skötning i snöglopp och hårda vindar var det säkert välbehövligt med några timmars vila innan det var dags för nästa skötlägg.

Historien berättar om glada sammankomster i sjöbodarna efter ett lyckat fiske. Mycket är väl skrönor, men en och annan liten tebjudning förekom nog under årens lopp. I dagens sjöbodliv sits det väl mest och ljugs om gamla tider, eller så renoverar man och isolerar mot den hårda vinterkylan. Bodarna är ständigt föremål för underhåll av insiktsfulla ägare.

Burt Adolfson

Torpet Brasstorp under Stjärnholm

Liten historik med minnesanteckningar

Välkomna till Brasstorp!

Här föddes min pappa och hans syskon i slutet av 1800-talet. Fattigt och eländigt var det förstås. Brasstorp låg under Stjärnholm, men friköptes under 1940-talet av min farbror Edward. På denna lilla plätt har det funnits jordbrukare ända bort i 1700-talet.

Torpgruppens förre ledare L O Eriksson och dess nuvarande dito Arne Gustafsson, som under åren lagt ner ett enormt forskningsarbete om sörmlandstorp har, när det gäller Brasstorp, kunnat påvisa fastighetens hela 1700-talshistoria.

1726 hette torpet Engbergsstugan/Grindstugan och där residerade Nils Kruse och Måns Swart.

1736 bodde där Johan:soldat

1739 Hans Hansson

1741 Annika Hansdotter

1743 Johan Jansson

1753 Lars Jönsson

1780 Hans Larsson

1795 osv densamme

Till höger i ett protokoll efter gårdsägarnamnet står noteringar som:

-fattig änka

-man gammal

-flött till Näfveksvarn

-man gammal o huvudsvag

-mannen illa ofärdig

När jag ställde mig undrande inför all denna bedrövelse som tycktes råda under hela 1700-talet och funderade på om Brasstorp fungerade som en sorts karantän, fick jag svaret att det var gårdsägarens sätt att mildra skatteuttaget från myndigheterna! Skatterna var betungande för fattiga torpare och kunde man hänvisa till sjukdom med mera, fanns där en möjlighet att mildra skatteuttaget. För vad hände i Sverige under 1700-talet då regenterna avlöste varandra? Decennielånga krig som kostade

oerhört mycket pengar - skattepengar.

Så kom då 1800-talet och då hette brasstorparna Bergström, Stål med mera. År 1852 föddes Klara Johanna, en av fem döttrar till Anders Petter och Johanna Anderson, dåvarande torpare på Brasstorp. Hon blev min farmor, ty nu kom det in adolfsonare i bilden! Från Runtuna anlände sonen till "Runtunaskräcken", Adolph Fredric Carlsson, nämligen Johan Fredric Adolfson!

Han hade inget höganäskrus om halsen i likhet med hemsöbornas Carlsson, men en lycksökare var han nog, med tanke på det stora antalet döttrar som fanns på torpet. Och - jodå, 1876 gifte han sig med Klara Johanna och blev så småningom arrendator på Brasstorp med dess 30 tunnland åker och äng.

Som andra torpare Sörmland runt hade man att göra ett antal dagsverken per år på Stjärnholm för att klara arrendet. Därtill kom den växande barnaskaran: Klara Albertina, Anna Fredrika, Knut Fredric, Karl Edward och slutligen min pappa Johan Arvid.

Om farfar, som jag aldrig träffade, sades det att han var en liten klurig gubbe som spelade fiol och hade sociala talanger. Kanske ligger det i slakten...

Burt Adolfson

Torpgruppen dokumenterar det som försvann

Torpgruppen jobbar vidare sakta och säkert - kanske mer sakta än säkert. Årets planering är att: Dokumentera den bebyggelse som försvann då motorvägen Nyköping – Oxelösund byggdes.

Det började vid Stjärnholm där affären revs, den hade väl ingen lysande framtid, men huset som sådant var ganska nybyggt. Stjärnholms skola och torpet Peterslund försvann. Båda objekten låg i vägen för de på- och avfarter som behövdes vid Peterslunds trafikplats. Försvann gjorde även torpet Lövgölet som låg alldeles i närheten av motorvägen.

Därefter kommer den villabebyggelse som bestod av tre grupper, med tre hus i varje, och som låg utmed gamla landsvägen. Jag kallar den torpsområdet, men det kan bero på att jag inte är oxelösundare och inte vet bättre.

I första huset, som vi inte har något namn på, bodde gabrielstorparn, sedan kom Eriksborg och efter det huset där frisören Alf Eriksson bodde. Två av husen finns kvar. Nästa grupp av hus var Albano, som låg längst från landsvägen, Torpstugan och Berghem. Sedan kom det ytterligare en grupp med tre hus och det var Tallåsen, Ekensberg och ett hus som vi inte har något namn på men där bodde Kirre Karlsson med hustru och barn. Banvaktstuga nr 1 försvann även den då motorvägen byggdes, liksom delar av koloniområdet i Dalgången.

Det fanns även två hus på östra sidan av lands- och järnvägen, som försvann under samma period och det var Hilderslund där Einar Linder med familj bodde och Tallgläntan som beboddes av Georg Persson med familj. Torpgruppen har samlat en del uppgifter, om vilka som bodde i de försvunna husen, och även fått låna foton.

Om någon som läser det ovan skrivna och har uppgifter om husens historia eller om deras ägare, är vi tacksamma för att få ta del av dem. Samma sak gäller foton som vi gärna lånar och skannar av. Även om vi skulle ha uppgifterna förut vill vi gärna ta del av dem.

I området mellan nuvarande Sundsörsvägen och ICA-affären i Frösäng fanns tidigare flera villor, även dem skall vi försöka dokumentera. Om

detta område vill vi gärna ha hjälp med uppgifter om ägare och givetvis även foton.

Dokumentationen av Danviks sommarstugeområde fortsätter även i år. Vi fortsätter att komplettera pärmar och mappar, både dem vi har i dokumentskåpet och dem som finns tillgängliga för allmänheten i bibliotekets oxelösundsavdelning.

Om någon har foton och upplysningar om gårdar och torp inom kommunen är vi tacksamma att få ta del av dem.

Torpgruppen /*Arne Gustafsson*

Tel 0155-37 116

Oxelösunds Lokstallar

Ett monument över Oxelösunds järnvägsverksamhet.

Oxelösunds Lokstall 2010, manskapsutrymmen Foto Kai Tamminen

Redan 1862 hölls de första mötena för planerandet av en järnväg mellan Oxelösund och Kvikksund. Planerna drog ut på tiden och 1869 fattades ett beslut om en alternativ dragning av järnvägen från Oxelösund till Flen. Den 6 september 1872 togs till slut ett beslut om bolagsordningen för järnvägsbolaget Oxelösund-Flen-Westmanlands Järnvägar, OFWJ, och arbetet med att ansluta Oxelösund med järnväg hade påbörjats. Den 11 mars 1873 kom så den stora dagen, då Oxelösund-Flen-Västmanlands järnvägsaktiebolag bildades och den 1 mars 1876 rapporterades det att skenor var utlagda hela vägen till Oxelösund. Dock dröjde det till den första januari 1877 innan järnvägen officiellt var öppnad.

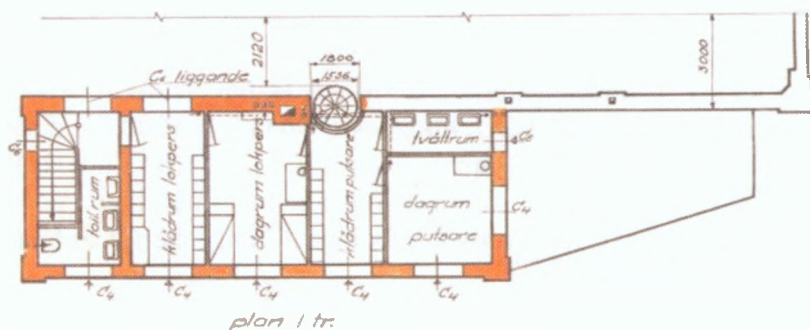
Den högtidliga invigningen av järnvägen gick av stapeln söndagen den andra september 1877, då kungen och kronprinsen anlände till Oxelösund och kungen förklarade hamnarbetena invigda. I det stora projektet med järnväg ingick att iordningställa Oxelösunds Hamn. Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund, TGO, bildades 1896 och år 1900 tog de över hela förvaltningen för ÖKJ (Örebro-Köping), FLJ (Frövi-Ludvika) och OFWJ. Från 1 januari 1931 sammanslogs alla banorna till ett enda järnvägsbolag och TGOJ, Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösunds Järnvägar hade bildats.

Lokstallen i Oxelösund

I samband med att bygget av järnvägen till Oxelösund påbörjades år 1876 byggdes även det första lokstallet upp. Det var ett 4 portars lokstall inklusive en 12 meters vändskiva. År 1894 byggdes lokstallet ut med 15 meter. Järnvägen i Oxelösund expanderade och nyare och moderna lok tillverkades, vilket gjorde att det gamla lokstallet snart var för litet. Redan år 1900 påbörjades bygget av det nuvarande rundlokstallet, en klassisk tegelbyggnad med 8 portar som stod färdigt år 1903. Lokstallet byggdes sedan ut i omgångar med först 2 platser och sedan den sista gången år 1938 med ytterligare 2 stallplatser till totalt 12 stallplatser. Vid denna tidpunkt hade man även bytt ut vändskivan i två omgångar, först till 15 meter och sedan till den nuvarande 18 meter långa vändskivan.

Manskapsutrymmen byggs

Vid den sista påbyggnaden år 1938 byggde man även en övervåning med manskapsutrymmen vid lokstallet. Fyra rum byggdes där två avsattes till lokputsare och två till lokpersonal. Hierarkin vid den här tidpunkten var stark och båda hade egen ingång till övervåningen. Lokputsarna tog sig via en spiraltrappa från stallplats ett till sin del medan lokförarna hade en egen hall, med trappa upp till sin del. Utanför fanns även två toaletter, en på övervåningen och en på undervåningen. På ritningen till bygget kan man tydligt se skillnaden då sängar finns i lokpersonalens dagrum, men inte i putsarnas. Lokstallet värmdes från början genom vedeldning. I omgångar har man sedan bytt ut värmepannorna. 1938 började man elda med koks och 1953 övergick man till oljeeldning. I samband med detta byggdes en av värmepannorna om till sopeldning.

OFWJs lok framför det första lokstallet.

Källa: Bildarkivet Oxelösund

Nedläggningar i olika former

Under mitten av 1980 talet lades persontrafiken från Oxelösund ned och kvar fanns endast godstrafik. Den 19 april 1990 lades även malmtrafiken från gruvorna i Grängesberg ned och det sista malmtåget anlade till Oxelösund. Sedan 80-talet har inte behovet av manskapsutrymmen funnits inom TGOJ, vilket har gjort att de har länge stått tomma, värme och vatten har kopplats ur och färgen har börjat flagna på både väggar och tak. Men, lokalerna skulle komma till användning igen!

En museijärnväg i Oxelösund?

Fem eldsjälar i de östra delarna av Södermanland lärde känna varandra under 2009 och tankarna på en museijärnväg vaknade till liv. Det gamla lokstallet, som fortfarande delvis användes för järnvägsändamål, stod där som ett monument över en svunnen storhetstid för Oxelösunds järnvägar. Fanns det en möjlighet att Oxelösund skulle kunna bedriva trafik med veteranåg? Under 2009 fanns det planer på museal verksamhet i lokstallet. De fem eldsjälarna anslöt sig till en grupp med tankar om verksamhet i Katrineholm för att se vad som kunde göras i Oxelösund. I och med det kunde arbetet med att rusta upp manskapsutrymmena starta. Under 2010 beslutade de fem lokala entusiasterna att bilda en förening på allvar och inledde diskussioner med Oxelösunds kommun och olika museijärnvägsföreningar runt om i Sverige. Allt föll väl ut och i

september 2010 anlände ett tåg från Göteborg med fordon, som stationerades i Oxelösund. Föreningen Sörmlands Veteranjärnväg, FSVJ, hade bildats och lokstallet i Oxelösund fick återigen ett ånglok som hyresgäst.

FSVJ aktiva både ute och inne

Medlemsantalet har nu stigit från ursprungliga 5 till 75 och strax före jul 2010 fick föreningen Oxelösunds kommuns kulturstipendium. Under 2010 ägnades mycket tid till att försköna området i och kring lokstallet, som under många år hade levt en tynande tillvaro där träd och sly tog över mer och mer. Ett flertal dagar och mantimmar har ägnats åt att röja bort sly och träd och åter öppna vägen till lokstallet och den närliggande miljön. På insidan har manskapsutrymmena renoverats, så att det där i dag finns ett kök, ett kontor, en matsal och ett omklädningsrum. I lokstallets platser 5 – 10 huserar nu FSVJ och har inrett en verkstad där underhåll och reparationer sker på ånglok, diesellok och personvagnar.

Under vintern 2011 arbetar FSVJs medlemmar hårt med att få ångloket E 901 och de två passagerarvagnarna körklara för sommarsäsongen. 11 aktiva i föreningen träffas varje tisdag kväll i lokstallet för ”arbetskväll” och målsättningen är att i april 2011 kunna säkerhetsbesiktiga ångloket för kommande säsong. Då föreningen inte har ett eget trafiktillstånd än, utvecklas samarbetet med andra järnvägsföreningar när det gäller körningar.

FSVJ planerar ingen omfattande trafik utan c:a fem körningar per år mellan Nyköping och Oxelösund i samband med andra kulturevenemang. Föreningen hoppas kunna bidra till ökat intresse för Oxelösund inom besöksnäringen med veteranjärnvägsverksamheten.

Text och bilder: Föreningen Sörmlands Veteranjärnväg – FSVJ

Några av föreningens fordon.

Foto: Åsa Tamminen, 2010

Ditt
forum
för
forntida
samtida
och
framtida
lokalhistoria